

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
Департамент „кино, реклама и шоубизнес“

Чавдар Николов Гюзелев, F

**КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО
В ТЕАТЪРА И КНИГАТА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „доктор“
по специалност „Театрално и филмово изкуство“ 8.4.

Научен ръководител
проф. д.н. Виолета Дечева

София, 2016 г.

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД

1.1. Значение на изследването

Настоящото изследване е първото, което обединява конструирането на пространството на театралното представление и на книгата. Няма негов аналог в теоретичната и научната литература у нас. Българската театрална критика и историография са в дълг към дизайнът на сценичното пространство – за него няма нито едно цялостно изследване през последните четири десетилетия и той често е пренебрегвана област. В теоретичните изследвания се обръща внимание главно на драматургията, актьорската игра и режисурата, рядко и откъслечно се споменават визуалната и пространствената страна на спектаклите. Конструирането на пространството в театъра и книгата в съвременният свят е интердисциплинарна дейност, която включва нови термини и понятия, както от областта на изкуствознанието, така и от областта на компютърните технологии и дигиталната техника, които намират все по-широко приложение в двете изследвани области. Настоящият труд се стреми да запълни теоретичната празнина, свързана с тези нови понятия и съответно с новите, хибридни форми на изкуствата в съвременният свят.

1.2. Цели и задачи на работата

1. Дефиниране на основните понятия, свързани с конструирането на пространството в театъра и книгата
2. Анализ на историческото развитие на двете изследвани области от зараждането им до наши дни.
3. Проследяване на естетическите теории и направления в различните епохи, и тяхното проявление в конструирането на пространството в театъра и книгата.
4. Изследване на съвременните, хибридни форми на театралното и типографското изкуство, и на съответният понятиен апарат, свързан с тях.

1.3. Обект и предмет на изследването.

Обект на изследването е пространството в театъра и книгата. Предмет на изследването са принципите на конструирането на това пространство, доказването на тяхната универсалност, независимо от материала и областта на приложението им, ролята на пространството от естетическа и концептуална гледна точка.

2. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД

Дисертационният труд се състои от съдържателна част 212 страници, структурирани в увод, 7 глави в Първа част, 5 глави във Втора част, 31 илюстрации, заключение, списък на публикациите, справка за приносите, библиография на кирилица с 116 заглавия, библиография на латиница с 27 заглавия. Материалът е разпределен по следния начин:

Увод

ЧАСТ I Конструиране на пространството в театъра

ГЛАВА 1 Изясняване на основните понятия

- 1. Какво е „театър“?**
- 2. Какво е „драматургия“?**
- 3. Понятието за пространство и неговото възприятие**
- 4. Какво е „композиция“ ?**
- 5. Специфика на театралното пространство**
- 6. Конструиране на театралното пространство**
- 7. Видове сцени**
- 6. Композиционни елементи на театралното пространство**
- 7. Понятие за дизайн**
- 8. Дигитално изкуство**

ГЛАВА 2 Античен театър, Средновековие, Ренесанс

- 1. Театърът в Древна Гърция**
 - 1.1. Структура на древногръцката драма**

1.2. Архитектура и сценично пространство на древногръцкия театър.

2. Римски театър

2.1. Архитектура и сценично пространство на Римския театър

3. Театърът през Средновековието

3.1. Пространствени характеристики на театралните форми през Средновековието

4. Епохата на Ренесанса

4.1. Театърът по време на Ренесанса

4.2. Конструирание на театралното и сценичното пространство в епохата на Ренесанса

ГЛАВА 3 Театърът през XVII – XIX век

1. Естетически направления

2. Развитие на театралната архитектура и пространството на театъра

3. Появата на режисурата и развитието на сценографията

ГЛАВА 4 Естетически направления и варианти на сценичното пространство в първата половина на XX век

ГЛАВА 5 Развитие на театралната естетика през втората половина на XX век

ГЛАВА 6 Театрални търсения от втората половина на XX век до наши дни.

ГЛАВА 7 Развитие на българския театър от Възраждането до наши дни

1. Театрални форми от епохата на Възраждането - училищни и читалищни представления

2. Развитие на театъра от Освобождението до 20-те години на XX век

3. Развитие на българската театрална практика в периода 1919-1944г

4. Българският театър от 40-те до 90-те години на XX век

5. Българският театър от 90-те години на XX век до наши дни

ЧАСТ II КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО В КНИГАТА

ГЛАВА 1 Основни понятия

ГЛАВА 2 Кратка история на писмеността, книгата и книгопечатането в България

ГЛАВА 3 Традиционни стилове в конструиране на пространството на книгата

ГЛАВА 4 Авангардни стилове в конструиране на пространството на книгата

Глава 5 Съвременни форми на книгата

Заклучение и изводи

Библиография на кирилица

Библиография на латиница

Списък на публикациите

Справка за приносите

Уводът на дисертационният труд обосновава необходимостта от изследването на поставеният научен проблем, очертава неговите граници и доказва неговата актуалност и навременност. Концептуализирани са приликите между пространството на театъра и книгата, и е обосновано събирането на двете области в едно общо изследване.

ЧАСТ 1 КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО В ТЕАТЪРА

ГЛАВА 1 ИЗЯСНЯВАНЕ НА ОСНОВНИТЕ ПОНЯТИЯ.

В тази глава са дефинирани основните понятия, свързани с природата на театъра като изкуство – **театър, драматургия, композиция, пространство**. Разгледани са спецификите на театралното пространство:

- условност
- амбивалентност – съществуване на театралното пространство едновременно като реална и като фикционална действителност,
- граничност между слово и образ, вербално и визуално
- множествена същност, обединяваща в себе си различни видове пространство -вътрешно и външно, сценично, драматично, текстово, жестово и др.

Конструирането на театралното пространство е изследвано чрез интердисциплинарен подход, включващ едновременно познания от различни области - физиологични и психологически особености на възприятие на пространството, композиционни и художествени принципи и елементи на пространството, видове сценично пространство от гледна точка на архитектурата и др.

Теоретизиран е въпросът за взаимоотношението сцена-зала, което зависи от взаимното им разположение в пространството. Разгледани са основните видове сцени – **централна кръгла сцена, полукръгла сцена и сцена- кутия**, и техните различни вариации. Пространственото разположение на зрителите и театралното действие задава различен вид комуникация – еднопосочна или двупосочна. То може да разделя или да обединява реалното пространство на публиката и сцената.

Анализирани са различните композиционни елементи на театралното пространство – **маска, грим, костюми, осветление, звук**. Проследени са техните проявления и трансформации в различните стилове театър. Главата

звършва с изясняване на понятията **дизайн, виртуална реалност, дигитално изкуство**.

ГЛАВА 2 АНТИЧЕН ТЕАТЪР, СРЕДНОВЕКОВИЕ, РЕНЕСАНС

Тази глава проследява зараждането на театъра и неговото развитие през тези епохи. Изследван е генезисът на театъра и театралните жанрове **комедия и трагедия** от Дионисиевите празници в Древна Гърция. Обърнато е внимание на двете естетически начала на древногръцкият театър, които са свързани с религиозният му произход - **екстаз и мимезис**.

Дефинирани са структурните елементи на древногръцката драма – **пролог, парод, епизодии, стазими, екзод**. Разгледани са визуалните особености на театралният костюм – **хитон, хламида, котурни, маски, перуки** и т.н. Изяснено е разграничението на костюмите в зависимост от жанра на пиесата, а също така и символното значение на цветовете.

Анализирани са конструктивните компоненти на първите амфитеатрални сцени на открито – **театрон, орхестра, сцене, проскений, диазома** и др.

Отделено е специално внимание на театралните механизми, постановъчна техника и декори - **пинаки, еккиклема, еорема, механе**.

По-нататък обект на внимание е **Римският театър**. Театърът в древен Рим е в съперничество с другите популярни зрелища – цирка и гладиаторските игри. Интерес представлява театралният характер на различни аспекти от живота в древен Рим – ежегодните празници Сатурналии, погребенията с оплаквачки, триумфалните шествия на герои от бойното поле, **ателаните и мимическите игри** по пазарите и площадите, които са предшественици на комедия дел арте.

Театърът в Древен Рим вече не е свързан с религиозен култ. Римският театър взаимодейства и подражава на древногръцкият театър. Артистите, наречени

хистриони, обикновено са роби, както и драматурзите Ливий Андроник, Плавт, Теренций, Цецилий Статий и др.

Проследени са **различните форми на театралното пространство**. Първоначално спектаклите на ателаните и мимовеите в Рим се представяли на невисоки дървени сцени (балаган), със стълби отпред и отстрани, по които се изкачвали изпълнителите. Дълго време римляните нямат постоянни театрални сгради. Първият постоянен каменен театър е построен през 55г. пр. н. е. Формата на театралната сцена от кръг се превръща в полукръг. При трагедиите задният декор изобразявал дворец, а при комедиите – градска улица. По външния вид на персонажите можели да бъдат определени възрастта, общественото положение, характера, и дори професията им.

В римския театър вече няма Хор и на сцената се настаняват знатните зрители. Просцениумът е повдигнат на половин метър над орхестрата, и вече се използва завеса. Сценичното пространство е снабдено с люкове, подедни съоръжения, здрави наклонени плоскости, играещи ролята на решетки за декори. Задната стена става по-висока и се изравнява по височина със стената на амфитеатъра.

В залеза на Римската империя театърът не издържа на конкуренцията на цирка и гладиаторските битки, и е изместен на втори план. За сметка на това широко разпространение получават пантомимите - живи картини, съпроводжани от словесни откъси, музика, пеене и танци. Техните сюжети най-често са свързани с любовните похождения на Зевс-Юпитер или други митологични персонажи.

По-нататък е проследено развитието на театъра и театралното пространство в епохата на **Средновековието**. Основно място в живота на хората заема установилата се след залеза на Римската империя християнска религия. В продължение на няколко века след падането на Римската империя Античността и театъра са забравени. Единствените театрални форми, които

съществуват през това време са пътуващите театри на странстващите актьори - наследници на древните ателани. Наричали ги **joculator**, тоест „смешник“.

Средновековният театър се заражда именно в църквата, която е против театралните зрелища. В текста са разгледани зараждането, развитието и особеностите на различните театрални жанрове по време на Ренесанса - **литургична драма, полулитургична драма, миракъл, мистерия, моралите, фарс**. Обърнато е внимание и на карнавалите –нерелигиозни театрални форми, които са свързани със старите езически традиции.

Специално внимание е отделено на **пространствените характеристики на театралните форми през Средновековието**. Представленията на мистериите се устройват по време на празници и панаири, и се играят по улиците и площадите. Всеки отделен епизод от мистерията се представял в къщичка-беседка, построена на площада и изобразяваща различно място на действие - рай, ад и т.н. Публиката гледала представлението като се местела от една къщичка към друга. Понякога действието протичало едновременно във всички къщички. Имало и подвижни представления – къщичките били построени върху каруци, които обикаляли из града, а публиката стояла на едно място и очаквала идването на следващата каруца със следващият сюжет.

Самите сцени са дървени кутии, скрити от 3 страни, без предна стена. Вътрешността се закривала от перде, което се дръпвало само за да покаже някаква част от действието. Освен обемните декори имало и рисувани платна, поставени на дървена подрамка - нещо подобно на съвременните кулиси. Използвали се различни предмети за реквизит, правели се фигури на животни – камили, коне и т.н., които понякога дори имали подвижни части.

В средновековния театър са измислени много технически приспособления и трикове - някои сцени имали люк, през който актьорът „пропадал“ в ада. Пиротехническото майсторство било на висота -устата на дракона бълвала огън, грешникът се пържел в ада сред дим и пламъци, ангелите се спускали от небето и имало дори имитация на истински дъжд.

Епохата на Ренесанса е свързана със засилване на светския характер на изкуството. Преоткриването и завръщането към Античността и нейните ценности в литературата, архитектурата, философията, науката и изкуството. Новата културна парадигма на Ренесанса е предизвикана и от промяната на обществените отношения в Европа. Нараства значението на градовете - републики и на вече сформираните съсловия на занаятчиите, търговците и bankerите, които по време на феодализма не участват пряко в управлението.

Това е и време на големите географски открития (от началото на XV до XVIII век), опознаване на света, колонизиране на нови територии и внасяне в Европа на много нови растения и животни. Икономическият подем води до разцвет на културата. Развитието на строителството и архитектурата придава по-светски вид на градовете. Заражда се **хуманизмът** – вниманието се премества от Бога към човека, в най-висши ценности се превръщат личността, човешката свобода и съзидателност. Изобретяването на книгопечатането в средата на XV век оказва голямо влияние за разпространение на античната култура и новите възгледи из цяла Европа.

Промени настъпват и в **театърът по време на Ренесанса**. Драматургията се превръща в индивидуално авторско постижение – книгопечатането позволява разпространението на пиесите заедно с имената на авторите им. Паралелно с религиозния театър съществуват академичен театър (представян в домовете на знатните), градски театър, а по-късно и професионален театър.

Театърът по време на Ренесанса се представя в закрити пространства – в дворците на владетелите, и на открито по площадите. В дворовете на владетелите се устройват пищни празненства с представления по митологични сюжети от Античността. За създаване на костюмите и декорите биват привлечени най-прочутите художници и архитекти от онова време. Постигат се впечатляващи сценични ефекти. Дворцовите зали в които се осъществяват спектаклите, са осветени със свещи.

Популярните жанрове през това време са **комедията**, **сатирата** и **пасторалът**. Най-популярният театрален жанр сред народните маси е **комедия дел арте** („комедия на маските“), чиито представления се играят по площадите от пътуващи актьори. Основа на разиграваните сюжети е т. нар. „кановачо“ – условен сценарий-канава върху който актьорите импровизират. Обикновено всеки актьор се специализира в едно амплоа, което играе през целия си професионален живот. Персонажите (Арлекино, Коломбина, Панталоне, Бригела и др.) са типизирани – всеки има определени и постоянни характер и маска, облекло и начин на говорене. Популярни през Ренесанса са и карнавалите.

Конструиране на **театралното и сценичното пространство в епохата на Ренесанса** е силно повлияно от откриването на математическите закони на **перспективата** от Филипо Брунелески през 1514г. По време на ранния Ренесанс актьорите играят на проста площадка, издигната над главите на зрителите. Представления се играят и в амфитеатрите – наследство от Античността. По-късно започват да се играят и представления на закрито (ит. teatro della sala), в зали с богато изрисувани тавани. През 1545г Себастиано Серлио публикува *Architectura* – първият труд описващ подробно конструкцията и устройството на придворния театър. Той обособява три вида сценична композиция, в зависимост от това дали ще се представя трагедия, комедия или пасторал. Формата на театралната **сцена** е **кутия**, а рисуваните декори с живописни средства създават илюзия за дълбочина. В театъра се изявяват най-прочутите художници и архитекти – Мантенья, Рафаело, Леонардо да Винчи, Джорджо Вазари, Джулио Романо, Андреа Сангалдо, Доменико Гирландайо и други.

През 1539 г Себастиано Серлио построява във Виченца първият театър с перспективна сцена. Сцената е разделена на две части- предна (проскена) и задна , издигаща се с едно стъпало над предната , със силно наклонен под. Двете страни на задната сцена са обрамчени от вертикални рамки с нарисувани

върху платно перспективни декори. Дъното на сцената било също от изрисуван перспективен декор. Театралната завеса се използва за първи път през 1519г.

През XVI век в Англия и Испания се появяват първите специално построени сгради за театрални представления. Преди това представленията се играят в пригодени за тази цел вече съществуващи постройките. През 1598г в Лондон е построен прочутият театър Глобус, който се свързва с името на Шекспир и неговите пиеси.

До XVII век декорите са статични, след това се появяват сменящите се декори. Театралната техника се усъвършенство и това позволява бързата смяна на декорите. Изобретени са така наречените **теларии**, измислени различни механизми и приспособления за постигане на сценични ефекти.

Интерес представляват построените по това време театри в Англия. Те са частни и обществени. Зрителната зала на обществените театри представлява двор, заобиколен от стени, в които има три балконни галерии, разделени частично на ложи. В двора се издига двеетажно скеле и сцена. Спектаклите се провеждат на естествена светлина през деня, без антракт и завеса. Почти няма декори, но се обръща голямо внимание на костюмите.

За разлика от обществените театри, частните били покрити и представленията се провеждали на изкуствено осветление. Постепенно всички театри в Англия стават покрити. Увеличава се броят на кулисите и те стават подвижни. Увеличава се отворът на портала на сцената, както и нейната дълбочина. Сценичната техника се усъвършенства.

ГЛАВА 3 ТЕАТЪРЪТ ПРЕЗ XVII - XIX ВЕК

Трета глава проследява театърът и формите на сценичното пространство през XVII XIX век. Това е период на бурно развитие на науката и техниката, социално –икономически и политически сътресения. Френската революция през XVIII век разрушава съсловната структура на обществото и

премахва абсолютната монархия, отпада феодалния режим, църквата се отделя от държавата, буржоазията превзема властта. През втората половина на XVIII до средата на XIX век се променят социално-икономическите условия в цяла Европа. Това е периодът на така наречената Индустриална революция. Бурно се развиват науката и техниката. Започва усилен строеж на железопътни линии, параходи и фабрики. Човешкият труд се механизира, повишава се нивото на общото образование, създава се работническа класа - големи маси от хора се преселват от селата в градовете, и започва процесът на урбанизация.

През този период в различните западноевропейски държави се проявяват и съществуват естетическите направления **Барок, Класицизъм, Просвещение, Романтизъм, Символизъм, Натурализъм**. Разгледани се техните особености.

Представителите на **символизма** признават кризата на езика, въвеждат вторият диалог, принципът на подтекста. Според тях куклата и марионетката са идеалният образ на актьора. В тяхната драматургия започва „епизирането“ на драмата - говоренето от първо лице , „Аз-драматургията“. При символизма за първи път се разглежда от естетическа и теоретична гледна точка въпросът за интерпретацията.

Голяма роля играе живописният фон на сцената, живописистта и словото се сливат така, че да върнат на сцената изгубената поетичност. Тук за първи път при оформлението на сцената не работят декоратори, а истински художници. Пространствените решения се стремят към синтез на сценичните изкуства с цел постигане на обща атмосфера на нереалност.

Представителите на **Натурализма** са привърженици на научно-изследователският метод, който се опитват да наложат и в изкуството. Те са повлияни от материалистичните тенденции на епохата на утвърждаващия се капитализъм, еволюционната теория на Дарвин и разцвета на науката и техниката. Те придават първостепенно значение на бита, средата, наследствеността. Голямо влияние върху изкуството оказва теорията на Фройд за Аза, Подсъзнанието и Свръхаза.

По-нататък в Трета глава се проследява **Развитието на театралната архитектура и пространството на театъра**. През XVII век на сцената вече има освен плоски и обемни декори. Използват се и машини. Появява се сценичната площадка на две и три нива, на които се случва действието. Аркообразната авансцена, механизмите за сценични ефекти и перспективните декори се разпространяват из цяла Европа.

Романтиците отхвърлят единството на времето, мястото и действието. Смяната на декорите започнала да се извършва по няколко пъти по време на действието, както и в антрактите. За да се съкрати времето за промяна на сценографията били изобретени, нови, по-добри сценични машини. Били изобретени електрически и хидравлични нововъведения с помощта на които сцената можела да променя релефа си, да се повдига и да се накланя, по-широко разпространение получава въртящият се кръг. От двете страни на сцената започнали да справят „джобове“ – големи площадки, на които се подготвял декорът за следващата сцена.

Появяват се така наречените театрални павилиони-декори които изобразяват интериора на едно или друго помещение. Те рядко се правели за конкретна постановка - имало „дежурни павилиони“, което преминавали от спектакъл в спектакъл.

През XVIII век кулисните декори се използват за спектаклите от всички жанрове. Те заедно със завесата са постоянно на сцената, която стои открита и по време на антракта. Завесата се вдига в началото и се спуска в края на представлението. През последната четвърт на XVIII век декорите стават по-конкретни и детайлизирани. Осветлението със свещи е заменено от осветление с маслени лампи, които дават по-равномерна осветеност на сцената и декорите. Зала и сцена са еднакво осветени. Постепенно се преминава към осветяване само на сцената. По-нататък се появява газовото осветление.

В средата на XIX век въвеждането на електричеството коренно променя оформянето на спектаклите. Тогава се появява първият дъгов прожектор. В

последната четвърт на века е изобретено динамото. Това позволява нарастване на броят на светлинните източници и развитието на светлинните ефекти – имитация на слънчева и лунна светлина и др. В края на века театрите навсякъде се осветяват с електрически лампи и прожектори.

Специално внимание е отделено на появата и утвърждаването на **режисурата**. През първата половина на XIX век театърът все още не познава ролята на режисьора така, както я възприемаме в наши дни. Функцията на режисьора в съвременното и разбиране започва да се утвърждава при Символизма. Той е първото естетическо направление, което се оттласква от мимезиса и въздига лозунга „l'art pour l'art“ (изкуство за изкуството). **Появата на режисурата** води до нови подходи при конструиране на сценичното пространство.

Съвременната сценография възникна на границата на XIX и XX век. Понятието за сценичното пространство като една от конструктивните основи на спектакъла възниква по време на натурализма, чиито представители херцог Георг фон Майнинген, А. Антоан и К. Станиславски превръщат режисурата в самостоятелно изкуство. В Свободният театър на Антуан, както и при режисьорите-натуралисти в Англия и Германия декора придобива ново предназначение. Той вече не е пасивен фон на действието и актьорската игра.

Театралната режисура поставя въпроса за различната интерпретация на мястото на действие, избора на сценичното пространство. От пространствената концепция се определят останалите елементи на спектакъла - актьорската игра, мизансцена и т.н. Едновременно с това става ясно, че промените в сценографията изпреварват развитието на актьорската техника, затова след 1910 г всички режисьори-новатори (Станиславски, Мейерхолд, Крейг и др.) се насочват към създаване на актьорски школи и студии.

ГЛАВА 4 ЕСТЕТИЧЕСКИ НАПРАВЛЕНИЯ И ВАРИАНТИ НА СЦЕНИЧНОТО ПРОСТРАНСТВО В ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК

Началото на ХХ век е размирно време – Първата световна война 1914-1918, Октомврийската революция в Русия 1917г. Популярни стават теориите на Юнг за архетипите, индивидуалното и колективното несъзнавано. Засилва се интересът към антропологията и примитивното изкуство, появяват се нови идеи, обясняващи устройството на света, които са свързани с теорията на относителността на Айнщайн и развитието на квантовата физика.

Най-общо тенденцията в първото десетилетие на века е обобщаване на старите идеи и достижения на театъра, и нови открития. Театърът се освобождава от основополагащата роля на литературата – вече не е посредник и интерпретатор на литературната основа, а се превръща в автономна художествена форма. Режисьорът започва да бъде възприеман като истинския творец на театралната творба, а не драматурга.

Ранният **Модернизъм**, обединяващ редица направления в изкуството от края на ХІХ и началото на ХХ век (символизъм, натурализъм, експресионизъм, сюрреализъм и др.) приключва и започва началото на **Авангарда** - сбор от направления (конструктивизъм, дада, футуризм и др.) характерни за първите десетилетия на ХХ век.

Представителите на авангарда чрез манифести обявяват скъсване с наследството на миналото и търсене на нови пътища и методи, противоречащи на традиционното изкуство. Върху тях оказват влияние идеите на Шопенхауер, Ницше, Фройд, Камю, Сартр, Бергсон. Променят се идеите за естетика и изкуство: естетично може да бъде и грозното, заличава се разграничението между изкуство и не-изкуство - вещи от бита се превръщат в изкуство. Почва разрушаване на логиката на езика. Речта се използва като звучене и ритъм, а не като логическо средство.

Театралната естетика се развива под влияние на експериментите на **Футуризма** в Италия, **супрематизма** и **сценичният конструктивизъм** в Съветския съюз, **сюрреализма** и **театърът на жестокостта** на Арто във Франция, **експресионизма** и **епическият театър** в Германия, **дада** в Швейцария. Много от тези естетически направления се проявяват в различни европейски държави. Видни техни представители, които оказват влияние със своите възгледи и творчество върху развитието на театралната естетика през първата половина на ХХ век са Томазо Маринети, К. Малевич, Всеволод Мейерхолд, Анри Бергсон, Антонен Арто, Тристан Цара, Б. Брехт, Ервин Пискатор, Макс Райнхарт, Валтер Гропиус и др.

ГЛАВА 5 РАЗВИТИЕ НА ТЕАТРАЛНАТА ЕСТЕТИКА ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК

Театърът във втората половина на ХХ век- продължава да преработва някои от откритията на авангарда, появяват се **екзистенциализма**, **абсурда**, **театърът на „сърдитите млади“**, **театър-уъркшоп** и др.

Втората световна война прекъсва театралната дейност в Европа. Първото десетилетие след войната е посветено на разширяване и възстановяване на театралните модели от преди войната. Постмодернизмът е новата естетическа парадигма, която става водеща след 60-те години на ХХ век. Най-характерната социална промяна в постмодерната епоха е смяната на индустриалното общество с информационен свят.

В зависимост от техните особености е направено сравнение и разграничение на двете понятия „модернизъм“ и „постмодернизъм“ според теоретиците Ихаб Хасан и Брайнин Пассек. Посочени и анализирани са ключови моменти от теорията и философията на постмодернизма – въпросът за **интрепретацията**, влиянието на **структурализма** и Фердинанд дьо Сосюр, концепцията на Дерида за **деконструкцията**, **епистемиологията** на Мишел

Фуко, психоаналитичните изследвания на Жак Лакан, въпросът за легитимацията и „краят на големите наративи“, обявен от Жан Франсоа Лиотар, теорията за симулакрума на Жан Бодрияр, „краят на историята“, обявен от Франсис Фукуяма и др. Разглеждат се различните теории за **хипер-модернизма** или пост-пост-модернизма в съвременното кибер-общество, завладяно от **виртуалната реалност**, разрастването на **масовата култура** и нейното глобално разпространение чрез **световната интернет мрежа**, свързването на изкуството с технологиите, заличаване на границите между отделните изкуства и между живота и изкуството.

ГЛАВА 6 ТЕАТРАЛНИ ТЪРСЕНИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК ДО НАШИ ДНИ.

Най-интересните театрални търсения от втората половина на ХХ век са свързани с **нелитературния, не-наративния театър**. Съществува приемственост и връзка между формите на нелитературен театър – изявите на футуристите, дада, театърът на Арто и др. намират своето продължение при постмодернизма под формата на хепънинги, пърформанси, бодиарт, концептуално изкуство, агит проп, демонстрации, ленд арт, стрийт арт и т.н.

Знакови фигури на световно известни режисьори – новатори и теоретици през този период са **Йежи Гротовски, Анатолий Василюв, Питър Брук, Еуженио Барба, Робърт Уилсън, Ричард Шехнер** и др. Техните главни усилия са насочени към работата с актьора, което води до създаването на **лабораторен и експериментален театър**. Те изучават постиженията на Западния и Източния театър и се опитват да ги обединяват в своята работа, имат засилен интерес към **антропологията** и ритуалните театрални практики. Според тях актьорското изкуство на ХХІ век трябва да съчетава в себе си европейският опит в актьорския тренинг и школите на Изтока за работа с тялото и психиката: бойните изкуства, ритуалния театър, танца. Изброените

режисьори от втората половина на XX век се занимават с радикална промяна на театралните конвенции за сценичното време и сценичното пространство.

В тази глава са дефинирани новите хибридни жанрове и форми на изкуството - хепънинг, пърформанс, бодиарт, инсталация, концептуално изкуство, кинетично изкуство, реди-мейд, попарт, ленд арт, флашмоб.

ГЛАВА 7 РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ТЕАТЪР ОТ ВЪЗРАЖДАНЕТО ДА НАШИ ДНИ

Развитието на българския театър е разделено на няколко отделни периода: театралните форми от епохата на Възраждането (училищни и читалищни представления), развитието на театъра от Освобождението до 20-те години на XX век, развитие на българската театрална практика в периода 1919-1944 година, българският театър от 40-те до 90-те години на XX век, българският театър от 90-те години на XX век до наши дни. Разгледани са промените и еволюционното развитие на идейните и естетическите разбирания в отделните периоди, следването и взаимстването от чужди театрални модели, криволичещият път на създаването на професионален театър в България, постиженията на българската драматургия и сценография, развитието на режисурата и актьорската игра. Отделено е внимание на господството на реализма и на редките отклонения от него, които могат да бъдат считани за новаторски художествени постижения в съответният исторически период.

Специално внимание е отделено на различните експерименти и новости, свързани с конструирането на театралното пространство след 90-те години на XX век.. Експериментите с пространството и визията на спектаклите са в няколко различни направления – представяне в нетрадиционна, нетеатрална среда, промяна на отношението сцена-зала и отказ от сцената-кутия, използване на елементи и технически средства от други изкуства – кино и

дигитални технологии. Посочени са ключови примери от нашата театрална практика, свързани с тези нови подходи.

ЧАСТ 2 КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО В КНИГАТА

ГЛАВА 1 ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ

В тази глава са дефинирани основните понятия, свързани с писмеността и нейното възникване (**буква, писменост, елементи на писмеността, видове писмени системи, видове азбуки, посока на писане**), както и **елементите на шрифта** (греди, овали, камшичета, серифи, точки(аксанти), диакратични знаци), **размери и пропорции на шрифта** (кегел, лединг, тракинг и кърнинг), **видовете шрифтове, компютърните шрифтове**. Проследена е **еволюцията на книгата** от ръкописните и форми (**плочка, свитък, кодекс, ръкопис**) до ерата на печатната преса на Гутенберг. Детайлно са разгледани ключови теми, свързани със съвременното книгопечатане (**история на хартията, видове хартии, производството на хартия**), **съставните части на книжното тяло** (**корица, гръб, форзаци, капителбанд, обреси, ласе, основен титул, шмуцтитул, колонтитул, фронтиспис, издателско каре** и др.). Отделно място е отделено на **илюстрацията, графичният дизайн и неговите композиционни принципи** - подравняване, баланс, контраст, акцент, гещалт, хармония, динамика, пропорция, дистанция, повторение, ритъм, свързаност, празно пространство, градация, йерархия, правило на третите.

ГЛАВА 2 КРАТКА ИСТОРИЯ НА ПИСМЕНОСТТА, КНИГАТА И КНИГОПЕЧАТАНЕТО В БЪЛГАРИЯ

Развитието на писмеността, книгата и книгопечатането в България е разделено на няколко периода: От братята Кирил и Методий до Освобождението, от Освобождението до Първата световна война, между двете

световни войни, след Втората световна война и след 1989г. до наши дни. Накратко са щрихирани зараждането, историята и развитието на българската илюстрация.

ГЛАВА 3 ТРАДИЦИОННИ СТИЛОВЕ В КОНСТРУИРАНЕ НА ПРОСТРАНСТВОТО НА КНИГАТА

Традиционните стилове са неутрални към съдържанието и неговата интерпретация. Най-често са подчинени на симетрията и изцяло в услуга на текста. Конструиранието на пространството е подчинено на линеен и еднопосочен строеж – отляво-надясно, отгоре-надолу, от началото до края се разполагат текстове, украси, изображения, графични елементи. В тази глава в хронологичен ред са проследени принципите на конструиранието на пространството на книгата, повлияни от различните естетически направления по онова време - Готическа естетика, Ренесанс, Неокласицизъм, Романтизъм, Историзъм.

Ранните типографски шрифтове от периода на Готическата естетика следват готическите ръкописни форми от ранното и късното Средновековие. Използват се различни шрифтове според жанра и типа на книгите. За всеки вид – библейски и литургични книги, юридически книги или индулгенции, се използва само един определен шрифт.

Ренесансът се завръща към оформителските принципи на гръцко-римската античност. Принципите на златното сечение намират широка употреба в типографските практики. Появяват се различни формати на книжните издания. През XVIII век новите, барокови форми дават ново лице на традиционната линия в дизайна. Важно събитие е отпечатването на Енциклопедията на Дени Дидро и Жан Даламбер, чието създаване отнема повече от 20 години и е резултат от труда на хиляди автори, печатари и словослагатели. Енциклопедията излиза в 17 тома между 1751 и 1772 г.

След Барокът и рококо, своето влияние оказва и **Романтизма**. За него са характерни търсенето на драматизъм и визуален ефект чрез засилен контраст на черно и бяло, постиган с новото средство- литографията. По-нататък влияние оказва откриването на фотографията и методите за отпечатване на фотографските изображения. Фотографията измества илюстрацията и в зародилата се през XIX век реклама. Краят на XIX век е характерен със смесването на стилове от различни епохи – Готика с Рококо и Неорококо, Неоренесанс и Историзъм, влиянията на Японизма и дърворезбата от Далечния изток, и формите на Ар нуво.

През втората половина на XIX век благодарение на технологическите модернизации печатът се превръща в индустрия и книгите стават масово достъпни. Дизайнът на книгата в началото на XX век е свързан с преодоляването на Историзма и възходът на Югендшил.

ГЛАВА 4 АВАНГАРДНИ СТИЛОВЕ В ДИЗАЙНА НА КНИГАТА

При авангардните стилове най-важната промяна е в подхода към конструиране на пространството на книгата. Стилите и теченията на модернизма – от експериментите на **футуристите**, през **Дада** в Швейцария, **Баухаус** в Германия, **Де стейл** в Нидерландия и **Конструктивизма** в Русия, до **Швейцарския дизайн**, установяват радикално ново отношение към света и изкуството, отхвърлят традиционните конвенции и се насочват към алтернативните, високотехнологични форми, изразяващи динамиката на новото време. Характеристиките на модерния стил са асиметрията, машинната естетика, безсерифните шрифтове.

Футуристите смесват различни шрифтове, размери и начертания, и ги комбинират свободно, без спазване на редове, полета и оформителски канони. Резултата от тези експерименти са новаторски колажи от текстови фрагменти и шрихови рисунки, фотографски изображения, фигури от цифри, букви и знаци.

Дада стига до пълното отрицание на традиционната типография. Те съчетават на случаен принцип главни и редовни букви, „дясно“ и „ляво“ писане, хоризонтални и вертикални думи и изрази, необичайни контрасти в кегел, форма, цвят, използват шрифтове, получени чрез типографски монтаж от стари клишета и рекламни материали.

Джон Хартфилд и Георг Грос въвеждат в оформителските практики през 1916 г. **фотомонтажът** и превръщат страницата на книгата в произведение за гледане, а не само за четене. **Конструктивистите** изграждат своя визуален език, като го основават на реда, хармонията и яснотата на строгите геометрични структури. Тяхното оформление е свързано с използването на основните супрематистки форми на кръга и квадрата, на фотография и линейни елементи, постигането на динамика чрез асиметрична геометрия. По идея на Валтер Гропиус и Ласло Мохоли-Наги творци-представители на **Школата Баухаус** издават поредица от книги, в които представят своята визуална концепция на новата типография. Баухаус основава своята Нова типография на идеята за изграждане чрез икономичен изказ на конструкция, подчинена на смисъла. **Неопластицизмът** е развит от Пийт Мондриан и Тео ван Дусбург, които дават началото на нидерландското движение **Де стейл**. Характерни за това направление са простота и аскетичността в художествените творби, съчетанието от вертикални и хоризонтални линии с монохроматични полета от основни цветове – синьо, червено жълто, и от ахроматични черни, бели и сиви правоъгълници.

Швейцарската школа е логично продължение и развитие в модерният стил на Европейския авангард. В края на 60-те години диапазона на дизайнерската практика се разполага между крайностите на „разширения функционализъм“ и антифункционалистките тези и практики, чийто главен стремеж е търсенето на нов смисъл и емоционалност на графичните творби. Попартът и младежката култура през 60-те години на ХХ век водят до нов тип отношение между текст и изображение. Дигитализацията прекъсва вековната

традиция на свързаност между шрифтов носител и текст. След 80-те специализираната професионална област на типографията се демократизира и популяризира с навлизането на персоналните компютри, софтуерните приложения и графичните програми, както и с неизчерпаемия ресурс на глобалната мрежа за разпространение и обмен на информация. В края на 70-те години на XX век на преден план започват да излизат проявите на постмодерното, които са характерни с голямо вътрешно разнообразие и експресивност. Новата естетика на XX век разцъфтява през 90-те години. Постмодерните художници черпят вдъхновение от всекидневната култура, рекламата, стрийт артът. На преден план излиза личната експресия, а читаемостта бива загърбвана - яснотата е заменена от претрупаност, правилата се нарушават по произволни начини.

ГЛАВА 5 СЪВРЕМЕННИ ФОРМИ НА КНИГАТА

В наши дни книгата се появява в неочаквани форми, променя вида и обвивката си, както и предназначението си. Разгледани са някои от авангардните и необичайни форми на книгата, които разширяват нейните граници отвъд предаването на информация, превръщайки я в произведение на изкуството, нещо не само за четене, но и за гледане, и дори за конструиране с участието на читателя- зрителя. **Книгата-игра** се появява като следствие от конкуренцията на компютърните и видео игрите. **Триизмерните книги** са тези, при които съдържанието излиза от рамките на плоскостта на страницата под формата на триизмерна конструкция в пространството.

Те са в различни видове: **трансформации**, **Volvelles**, **Tunnel books**. Разгледани са техните особености и отличителни белези. Дизайнът и създаването на такива книги често се нарича с термина хартиено инженерство. Една от най-ранните 3D-книги, за които има информация, датира от 1306 г. Учените са ги използвали, за да правят прогнози и изчисления, и да

онагледяват идеите си. Издателският бум на детски 3D-книги в Америка настъпва през 1929 г.

Днес 3D-изданията носят редица характеристики на предмети на изкуството. В материала на дисертацията са посочени примери за нестандартни книги -360-градусова книга, книга-скулптура, тактилна книга и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Дисертационният труд установява забележителни паралели в същността и историческото развитие на театъра и книгата. Обща характеристика на тези две медии (средства) е свойството им да служат за комуникация и предаване на информация. Конструирането на пространството превръща и двете области в посредници в граничната зона на словесното и визуалното. Пространството и на театъра, и на книгата е триизмерно пространство, натоварено освен с предаване на информация, и със задачата да въздейства естетически на читателя/зрителя.

Изследването установява много допирни точки и аналогии в историческото развитие на оформлението на сценичното пространство и на книгата. Една от общите тенденции е логоцентричността в развитието на театъра и книгата. Почти до началото на XX век театърът е смятан за декоративно изкуство, вторично по отношение на текста на пиесата, подчинен на нейното сценично възпроизвеждане с театрални средства. Подобен възглед съществува и за оформлението на книгата – в традиционната типография оформлението на книгата е подчинено на функционалността на книгата, а естетиката е на втори план. Дори илюстрацията се е възприемала единствено като вторична украса, предназначена да повтори във визуален образ вече прочетеното от читателя и казано от автора в книгата.

Съответно на тези възгледи работата на сценографа и на оформителя на книгата в продължение на много векове се възприемат не като самостоятелно

творчество, а като занаятчийско - изпълнителска дейност. Този възглед се запазва почти до началото на ХХ век.

Авангардът променя традиционните възгледи за театъра и книгата. Театърът се възприема като самостоятелно изкуство, което се оттласква от логоцентризма и подчинението на текста, и извежда на преден план визията, променя представите за театралната комуникация и взаимодействие между зрител и сцена. Сходни процеси протичат и във възгледите по отношение на книгата – създават се експериментални шрифтове, на преден план излиза естетиката на книжното оформление. Авангардът лишава текста от стойността му като носител на информация и го превръща в материал за експерименти – в театъра текста се превръща в звуци, а в новите типографски стилове текста се превръща в изображение.

Визуалната страна придобива много по-голямо значение и съответно конструирането на пространството се превръща в самостоятелно творчество, а сценографът и оформителят на книгата се превръщат в равностойни съавтори на крайният продукт на изкуството.

Някои нестандартни форми на книгата са вдъхновени от театъра и сценографията – както е например с тунелните книги. Има и други видове книги в които пространството силно наподобява на театралното – например 360-градусовата книга по своята същност е сценография от хартия.

Изследването на пространството на театъра и книгата и неговото конструиране доказва универсалността на принципите на дизайна, които са валидни независимо от материала и сферата на приложението им.

ХХІ век и масовото навлизане на компютрите и дигиталните технологии в живота на хората променят и театъра, и книгата. Те все повече се технизират както по отношение на методите на създаване, така и по отношение на характера на готовите форми. Приспособяването им към съвременният свят е свързано със създаването на хибридни форми, в които важна роля играят компютърните технологии – електронни книги, интерактивни книги, филм-

театър, интерактивно представление и т.н. Промяната на естетическите възгледи и взаимодействието на театъра и книгата с другите изкуства и с новите технологии създават нови, хибридни форми и жанрове – пърформанс, хепънинг, акция, аудиовизуален спектакъл, театър на средата, 3-D книга, книга-игра, интерактивна книга, книга –подвижна скулптура и т.н.

Дизайнът и откритията в областта на светлината, лазерните и компютърните технологии, новите материали и механизми откриват огромно поле за бъдещи експерименти. Новите възможности променят физическите параметри, художествената и концептуалната роля на пространството.

В съвременния свят пространството се възприема в много по-широки жанрови и концептуални рамки. Става трудно да се определи едно пространство като изложбено, театрално или каквото и да било друго, свързано с изкуство. Вместо познатите понятия галерия, театър, опера, книга, библиотека и т.н. все повече се налага най-общото наименование „арт пространство“. Заличаването на границите между отделните области на изкуството, жанровата неопределеност, еkleктиката на изразните средства водят до трудно дефиниране на съвременният художествен процес и неговите резултати. В съвременния свят постмодерното е с широки граници като изразност и като проблематика. Информационните технологии, които вече управляват голяма част от живота на хората, подпомагат глобализацията и уеднаквяването на културите, и водят до сливане на глобално и локално.

Съвременната цивилизация е под въздействието на непрекъснат визуален поток от страна на компютрите, киното, телевизията, рекламата, масовата култура. Проектирането на визуални произведения е професия, имаща много широка сфера на приложения в съвременния свят. Знанията по теорията, еволюцията и прагматиката на визуалната комуникация във всичките и форми са необходими не само за професионалистите в конкретните и приложения, но и за изследователите от полето на хуманитарните и социалните науки.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. За първи път се прави общо изследване на театъра и книгата от гледна точка на пространството. Изследвани са спецификите на театралното пространство и пространството на книгата – от техните физически параметри и трансформации до художествената и концептуалната им роля.

2. Приложен е интердисциплинарен подход при проследяване на развитието на театралното пространство и пространството на книгата като част от изкуството и културата въобще, а не само като част от театралната практика и типографията. Еволюцията и трансформациите на театралното пространство и пространството на книгата в различните епохи е свързано с особеностите на съответната епоха - социално-икономически условия, философия, естетика, развитие на науката и техниката.

3. За първи път са изследвани тенденциите при съвременното конструиране на театралното пространство и са концептуализирани съвременните подходи в конструирането на пространството в българската театрална практика след 90-те години на XX век до наши дни.

4. Обоснована е новата роля на пространството в съвременната театрална и типографска практика като конструктивен и смислообразуващ елемент. Подчертана е новата роля на сценографа като автор на театралната визия и равностоен съавтор на режисьора, както и новата роля на дизайнера на книгата.

5. Теоретически и терминологично са уточнени новите концепции за пространството, свързани с естетиката на постмодернизма и използването на дигиталните технологии. Направен е опит за дефиниране на понятията, свързани с граничните пространства и трансформациите на театъра и книгата в съвременният свят. Разгледано е конструирането на пространството в новите

паратеатрални, синтетични и хибридни форми на театралната практика, както и в съвременните авангардни форми на книжното тяло.

Библиографията на кирилица съдържа 116 заглавия.

Библиографията на латиница се състои от 27 заглавия.

Списък на публикациите

1. Сценографски подходи при различни драматургични текстове, сп. „Следва“
2. Християнство и театър, сп. „Християнство и култура“